

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

146

Directors: Ramon Arnabat (URV),
Josep Santesmases (CCEPC)
Compaginació: Natàlia Báscones
Disseny: Canseixanta
Tria de novetats: Pineda Vaquer (IRMU)
Dipòsit legal: B. 47.520-76
ISSN 1130-5150

CONTINGUTS

EDITORIAL: El món de les catedrals...	1
TEMES 1: A la recerca del temple...	2
TEMES 2: Patrimoni cultural...	5
TEMES 3: La catedral...	8
PATRIMONI: La catedral...	11
RESSENYES	12
TRIA DE NOVETATS	14
NOTICIARI	16

MARIA VICTÒRIA ALMUNI BALADA. Presidenta del Centre d'Estudis Senients

EL MÓN DE LES CATEDRALS AVUI: UNA PERSPECTIVA INTERDISCIPLINÀRIA

Un dels objectius de parlar d'arquitectura monumental –i més encara de catedrals– en aquesta publicació és fomentar el debat constructiu al voltant de les fronteres entre aquells elements del patrimoni que es consideren locals i aquells que

hom inclou dins del cercle restringit del patrimoni nacional o, si anem més enllà, universal. Aquesta és la reflexió que ens fem cada dia les persones que ens dediquem a treballar amb el patrimoni proper. Sovint acabem veient desdibuixades les fronteres entre categories, definides i caracteritzades per estaments més o menys autoritzats. La catedral ha estat un element emblemàtic de l'arquitectura urbana ja des de l'edat mitjana. L'edifici del temple n'és l'element més evident. El concepte, però, inclou tot un complex univers de voluntats, d'elements i d'objectes que ha ajudat a configurar la manera

de viure i de pensar el patrimoni de la ciutat i del territori que l'envolta. En aquest sentit és patrimoni local i territorial.

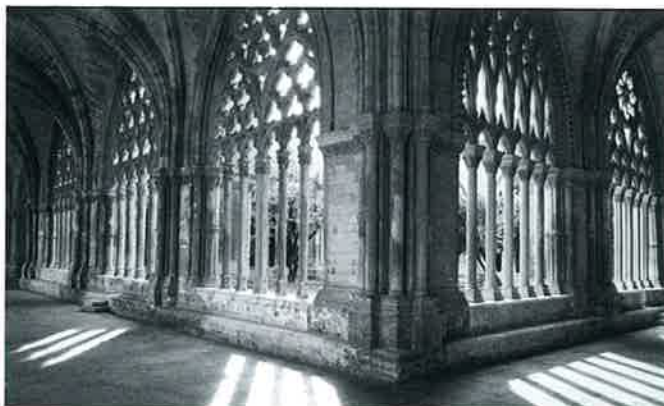
Un segon objectiu és parlar sobre com cal abordar l'estudi i el paper actual de la catedral. Es a dir, del conjunt catedralici. Si la nostra mirada és parcial i ens fixem en un sol aspecte, desestimem elements imprescindibles per poder arribar a una comprensió completa. D'ací surt la necessitat de treballar en equips interdisciplinaris que permetran treure conclusions globals i consensuades. És necessari el treball individual de l'especialista, per descomptat. Cal també, però, passar moltes hores reflexionant en veu alta, confrontant punts de vista i

aprenent d'altres disciplines diferents a la pròpia. En preguntar-nos tots plegats què volem, on volem arribar amb l'estudi, amb les intervencions i amb els usos, ens obligarem a obrir la mirada i observar la catedral com un univers on tots els elements es troben entrellaçats. Cal utilitzar les possibilitats de les TIC, valorar cada

element en la justa mesura, fer pedagogia de la importància d'aquests conjunts, emprar els recursos necessaris quan cal conservar o intervenir, consensuar els usos.

En la línia d'aquest editorial, us mostrem tres articles que aborden la catedral des de tres punts de vista ben diferents: el de l'historiador i custodi del conjunt, representat per mossèn Josep Alanyà i Roig; el de l'arquitecte de Pla Director que estudia i intervé, de la mà de Josep Lluís i Guinovart, i el dels arqueòlegs que cerquen arrels antigues i explicacions que només ens pot aportar allò que no es veu, en aquest cas representats per l'equip que formen Josep Maria Macias Solé, Andreu Muñoz Melgar i Imma Teixell Navarro. Finalment, en l'apartat de patrimoni l'arquitecta Mercè Zazurca Codolà aporta diferents imatges sobre una de les darreres intervencions portades a terme a la catedral de Barcelona, que recorden que l'element canvia amb el temps. Es tracta, tot plegat, de reflexions sobre un patrimoni que els darrers anys s'ha valoritzat i renovat en tots els sentits, però al voltant del qual cal continuar treballant. ■

El Consorci del Turó de la Seu Vella és un exemple de gestió integrada del patrimoni monumental, del qual la catedral n'és un element protagonista. Font: Antoni Benavente, CTSVL



JOSEP MARIA MACIAS SOLÉ. Institut Català d'Arqueologia Clàssica; **ANDREU MUÑOZ MELGAR.** Museu Bíblic Tarraconense; **IMMA TEIXELL NAVARRO.** Ajuntament de Tarragona

A LA RECERCA DEL TEMPLE D'AUGUST: LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA CATEDRAL DE TARRAGONA

*Et Scipio raptim ad famam nouorum hostium agmine
acto, cum in paucos praefectos nauium animaduertisset,
praesidio Tarracone modico relicto Emporias cum classe
rediit [...]*

Titus Livius, *Ab urbe condita*, XXI, 64

Amb aquestes paraules, l'historiador Tit Livi, en la seva obra *Ab urbe condita*, deixa constància històrica de l'arribada de l'exèrcit romà a Tarraco. Així l'actual espai de la catedral, la plataforma més elevada del tossal tarragoní (fins als vuitanta metres d'altura sobre el nivell del mar), serví, a partir de l'any 218 aC, per instal·lar el *praesidium* del cònsol Escipió. Aquesta fortificació serví com a quarter d'hivern per dur a terme les ofensives contra l'exèrcit cartaginès. Un cop Roma consolidà la seva posició en aquestes terres i expandí el seu domini per la península Ibèrica, Tarraco es va anar consolidant com una de les grans *urbs* occidentals de la Mediterrània. La ciutat es convertí en residència de l'emperador Octavi August (26-25 aC), fet que influí en els canvis que experimentà i en la devoció dels habitants vers l'emperador. A partir d'aquest moment Tarraco es convertí en ca-

pital del seu *conventus* jurídic i de la nova província d'Hispania Citerior, de rang imperial i amb l'extensió més vasta de tot l'Imperi romà.

L'any 15 dC, després de la mort d'August, una ambaixada sol·licità a l'emperador Tiberi permís per bastir un temple en honor de l'emperador mort i divinitzat (cf. Tàcit, *Annals*, I, 78). Concedit el permís, la *seca* de Tarragona emeté monedes que representaven el temple amb vuit columnes de façana i amb la imatge del diví August sedent, un model escultòric inspirat en les representacions del déu Júpiter. El nou temple focalitzà el culte imperial de la província i Tarraco es convertí en un exemple per a altres províncies romanes. Entre els anys 122 i 123 dC, el Temple d'August fou restaurat per l'emperador Adrià, el qual va assumir les despeses de les obres (cf. *Scriptores Historiae Augustae, De Vita Hadriani*, 3-4).

Les fonts historiogràfiques no donen referències de la seva ubicació i la recerca ha intentat, durant segles, donar respostes per determinar-ne la posició topogràfica. En aquest sentit la hipòtesi més suggeridora i versemblant ha vingut donada, des de sempre, per una ubicació a l'àrea de l'actual catedral medieval.

L'any 2007 es considerà necessari escometre una prospecció geofísica per tal d'obtenir un registre de la naturalesa arqueològica i geològica del subsòl de la catedral. Un acord entre l'Arquebisbat de Tarragona, l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i la Facultat de Geologia de la Universitat de Barcelona permeté aplicar tècniques de tomografia de resistivitat elèctrica, cartografia de conductivitat i radar de subsòl. Els resultats documentaren una gran anomalia geofísica rectangular que s'estenia per l'àrea de la nau central de l'edifici medieval i per part de les dues naus laterals, a una profunditat d'uns 115 centímetres del paviment actual. L'àrea del rectangle ocupava des de la segona navada fins, pràcticament, el presbiteri actual. Aquestes evidències conduïren a interpretar que podia tractar-se de l'estructura de fonamentació del temple d'August.

L'única forma de verificar aquesta teoria era planificar una sèrie d'excavacions arqueològiques que permetessin obte-

Maqueta idealitzada del temple de culte imperial de Tarraco.
Fotografia: Museu d'Història de Tarragona.



nir un registre estratigràfic i confirmar si s'havia trobat l'anelat temple, i alhora comprendre la seqüència històrica de l'espai. Un nou acord entre el Capítol de la Catedral, l'Ajuntament de la ciutat i l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica permeté afrontar dues campanyes arqueològiques als estius dels anys 2010 i 2011. També es va endegar un ampli projecte de socialització de l'arqueologia, concretat en la realització de jornades de portes obertes, visites guiades per tot el subsòl arqueològic de la catedral, nombroses conferències divulgatives, una exposició temporal i la creació d'un bloc, encara en actiu, on s'han descrit els treballs arqueològics i s'actualitza el projecte de recerca (<http://blogs.sapiens.cat/recercatempleaugust>). Tota la documentació i literatura que ha generat aquest projecte encara està disponible en aquest portal específic.

Els arqueòlegs constataren únicament la llosa de fonamentació del temple, a l'eix axial de la gran plaça romana, i també en l'eix de simetria de la catedral medieval. Aquesta llosa és una gran plataforma de pedres lligades amb morter de calç, que aproximadament mesura uns 27 metres d'amplada per un màxim de 47 metres de longitud, i amb un gruix de 2,30 metres. El basament situa la façana del temple a partir de la meitat de la segona navada de la catedral, mentre que el final de l'edifici es troba prop dels pilars septentrionals que suporten el cimbori de la catedral medieval, on hi ha l'actual taula d'altar. Això ens ha mostrat com la construcció de la catedral havia tingut en compte els fonaments d'un gran edifici aixecat més d'un mil·lenni abans.

Cal entendre el temple com la part principal d'una plaça porticada de gairebé dues hectàrees de superfície que constituïa un veritable santuari urbà de culte a l'emperador i que seguia els canons de l'arquitectura imperial. Així, la planta de la plaça recorda el model del Forum Pacis de Roma, promogut per l'emperador Vespasià, i la decoració dels pòrtics de la plaça deriva de la iconografia de Forum Augustum de Roma. No només això, sinó que la plaça sacra presideix un ampli projecte urbanístic integrat pel fòrum provincial i el circ, fins assolir, entre tots tres recintes, unes dotze hectàrees de superfície. És la interpretació local del model de la casa-santuari d'August a Roma —compost pel temple d'Apol·lo Palatí, l'àrea Apollinis i el circ Màxim— i és una obra de tal magnitud que, tota sola, és més extensa que les ciutats romanes de Barcino, Baetulo o Valentia.

Així, l'emplaçament de la troballa, a l'àrea més elevada i prestigiosa del tossal tarragoní, més l'anàlisi urbanística i arquitectònica, permeten identificar aquest simple basament amb el temple de culte imperial de la *prouincia His-*

pania Citerior, amb tota probabilitat l'erigit a l'emperador August, el mateix que esmenta l'historiador Tàcit. Altres indicis reforcen la presència del temple de culte imperial sota

Vista del sondeig a la nau central de la catedral l'any 2010.

Fotografia de Quim Vendrell.



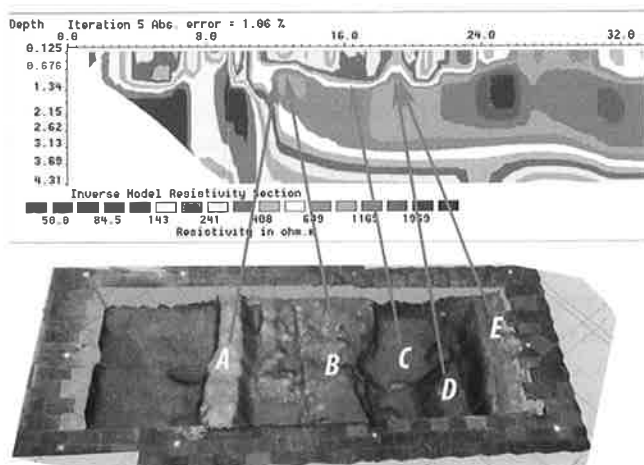
la catedral. L'excavació arqueològica ha permès la recuperació de fragments de decoració escultòrica en marbre del Proconès, procedent de Turquia i considerat un material emprat a partir del segle II. Aquestes evidències, i d'altres d'antigues, es consideren els testimonis de la restauració del Temple d'August per part de l'emperador Adrià. A més, nombroses inscripcions dedicades al cos del *flaminatum* provincial (sacerdots del culte imperial), s'han trobat, secularment, a l'àrea de la catedral i a les seves proximitats. Els *flamines* perpetuaven la seva memòria a través d'aquests elements epigràfics i, consegüentment, s'exigeix un espai de grans dimensions per encabir tantes mostres.

Quina seria la imatge del gran recinte de culte imperial que tindrien els contemporanis? Només disposem de les representacions monetàries i dels estudis actuals que, a partir dels elements arquitectònics, elaboren models en tres dimensions. Aquest magne edifici tindria una alçada superior als 20 metres i coronaria l'acròpoli tarraconense erigint-se com un símbol visible des de mar i des del *territorium*, tot definint l'*sky-line* de la ciutat, com avui encara fa la seu metropolitana.

A finals del segle I dC l'entorn del temple es va monumentalitzar amb una gran plaça enllosada i envoltada per pòrtics, d'uns 11 metres d'ample i 10 d'alçada. Tot l'exterior del santuari estava fet o revestit de marbre procedent de

Luni-Carrara. Dins dels pòrtics s'obrien un mínim de quatre exedres d'ús incert i l'extrem nord estava encapçalat per un gran recinte àulic d'uns 30 metres d'amplada i fondària que sobresortia cap a l'exterior. La recerca actual identifica aquest espai com la cúria provincial o la sala de reunions dels representants dels *conventus* (nom de les set demarcacions territorials en què es dividia la *prouincia*). La sala podria estar inspirada en el model del Forum Pacis i esdevindria una gran aula cultural presidida per la gran estàtua de l'emperador, situada al final de l'eix dels grans recintes del fòrum provincial. D'aquesta manera, els cerimonials inaugurats a partir del culte a August s'enriquieren i projectaren amb la divinització dels successius emperadors.

Secció tomogràfica i tridimensional de la intervenció de l'any 2010 a la nau central de la catedral: murs medievals anteriors a la pavimentació de la catedral (A i E); basament de l'escalinata del temple (B); gran llosa de fonamentació del temple (C); estructura murària d'època visigoda (D).



Aquest conjunt arquitectònic fou transformat a partir d'inicis del segle V dC., d'acord amb els nous fets històrics que marcaren la crisi econòmica del l'Imperi i amb l'adopció i oficialització del cristianisme. Un cop el cristianisme esdevingué religió oficial (l'any 380) moltes ciutats, amb ritmes desiguals arreu de la geografia imperial, acabaren destruint, desmantellant o transformant els antics temples o altres edificis d'acord amb les exigències de la nova religió imperant. A finals del segle V o inicis del VI, l'antic espai de culte imperial es transformà definitivament i, possiblement, acollí la seu episcopal de l'Església metropolitana de Tarrago-

na. El temple d'August només conservava els fonaments ara descoberts i la catedral visigòtica es podria haver ubicat dins de la gran aula o en un dels extrems de la gran plaça. Les mostres arqueològiques d'aquesta transformació es poden veure en els murs conservats a la seu del Col·legi d'Arquitectes, en la cisterna del subsòl de la Casa dels Canonges o en els enterraments visigòtics del claustre. També sobre les restes de la fonamentació del temple de culte imperial hem localitzat un potent mur d'època visigòtica.

Amb la incursió de l'exèrcit araboberber, a inicis del segle VIII, Tarragona fou abandonada. Les escasses fonts historiogràfiques cristianes i islàmiques contemporànies del període altmedieval ens dibuixen una ciutat fantasma, una terra de ningú. Els resultats d'aquestes intervencions arqueològiques no contradiuen aquest horitzó, però les imponents restes arquitectòniques del segle I, aprofitades durant el període visigòtic, encara es mantingueren dempeus.

Així, després de quatre segles d'abandó i un cop els exèrcits cristians van conquerir Siurana (1154), l'arquebisbe Bernat Tort instituí la canònica de la catedral. El nou conjunt catedralici s'articulà al voltant del claustre, que reutilitzà l'angle nord-oest del mur de la plaça romana. La construcció de la catedral va començar per l'absis, a finals del segle XII. Les intervencions arqueològiques també constaten que els constructors medievals van fer servir la gran llosa de fonamentació romana per assentar els pilars de la nau central i bastir el paviment del temple catedralici.

De la fase de la construcció de la catedral medieval també s'han documentat diferents fonamentacions de murs, sempre alineades en paral·lel entre elles i en disposició transversal a l'eix longitudinal de la catedral. Poden ser interpretades com restes dels murs de tancament provisional de la façana, executades a mesura que l'obra avançava durant dos segles. També s'ha documentat una estructura que podria actuar com a sabata dels pilars que sostenen el cimbori.

El conjunt catedralici de Tarragona és marmessor d'un patrimoni imponent de dos mil anys d'història. Els seus murs i el seu subsòl encara amaguen secrets per descobrir. Pocs espais tan fascinants com aquest ens fan viatjar a través del temps. ■